

RÔZNORODOSŤ BIBLIZMOV A PROBLÉM VYMEDZENIA TEJTO SKUPINY FRAZÉM (na príklade slovenskej a srbskej biblickej frazeológie)*

Príspevok predstavuje prehľad teoretických poznatkov slovenských a srbských lingvistov o biblickej frazeológii. Ide o skupinu lexém, termínov a symbolov biblického pôvodu, ktoré ako osobitnú skupinu frazém vyčleňuje možnosť ich dokumentovania citátmi zo Svätého písma. Pozornosť sa venuje členeniu tohto súboru, ako aj ustáleným jazykovým jednotkám, ktoré sa v Biblii nachádzajú, no nie sú ňou motivované. Upozorňuje sa aj na problém zaradenia určitých frazém medzi biblické.

Kľúčové slová: slovenský jazyk, srbský jazyk, frazeológia, biblické frazémy, Biblia.

The main focus in our paper is on biblical phraseology in the Slovak and Serbian languages. It is a group of marked lexemes, terms and symbols of biblical origin, which can be documented with quotations from the Bible. The author draws attention to the division of this group, but also points to phrasemes that are found in the Bible but are not motivated by it, as well as to the problem of classifying certain units as biblical.

Key words: Slovak language, Serbian language, phraseology, Bible.

Počas nášho doterajšieho výskumu biblickej frazeológie slovenského a srbského jazyka a formovania fondu, ktorý obsahuje takmer 1200 slovenských a 1300 srbských jednotiek (frazém a parémií)¹ sa nám potvrdilo tvrdenie, že ide o rôznorodý súbor lexém, termínov a symbolov. Aj keď existujú definície, ktoré jasne vystihujú podstatu tejto problematiky, v praxi, resp. pri zaradovaní frazém do skupiny biblických sme si všimli jej rozličné pochopenie. S cieľom prispieť vymedzeniu tejto skupiny frazém, v príspevku na príklade slovenskej a srbskej biblickej frazeológie poukážeme

* Príspevok je parciálnym výsledkom z projektu *Diskurzije menštinovih jazykov, literatur a kultur v juhovýchodneji a sredneji Európe* (č. 178017), ktorý financuje Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko; Príspevok predstavuje teoretickú časť výskumu realizovaného pre potreby vypracovania doktorskej dizertácie na doktorandskom štúdiu jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade pod vedením školiteľky doc. Dr. Jasny Uhlárikovej.

¹ Jednotky sme vyexcerpovali z nasledujúcich zdrojov: *Slovník slovenského jazyka I–VI* (1959–1968), *Slovník súčasného slovenského jazyka (a–g)* (2006), *Slovník súčasného slovenského jazyka (h–l)* (2011), *Slovník súčasného slovenského jazyka (m–n)* (2015), *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. (1959–), *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990), *Речник српског језика* (2007), Ђ. Оташевић *Мали српски фразеолошки речник* (2012), Д. Балакова, Х. Вальтер и В. М. Мокниенко *Из библијске мудрости. З библијске мудрости. Biblische Weisheiten* (2015), Љ. Стошић *Библијске изреке и пословице* (2007), Н. Вуловић *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања* (2015) a i.

na rozličné členenia týchto jednotiek, zmienime sa o niektorých problematických situáciách, ako aj o ich možnom vyriešení.

V *Slovenskej frazeologickej terminológii* (Mlacek et al. 1995: 16) sa biblická frazeológia definuje ako súbor frazém, ktoré pochádzajú z Biblie alebo iného knižného cirkevného prameňa, kým sa v srbskej literatúre môžeme stretnúť s mienkou, že sú to internacionálne jednotky, ktoré pochádzajú zo Svätého písma (Вуловић 2015: 34).

Keďže časť fondu biblických frazém nevznikla na základe priamej frázy, ale na základe frazeologizácie syntaktického spojenia, obrazu alebo námetu z Biblie, rozlišujú sa jednotky, ktoré sú citátmi zo Svätého písma a “jednotky, ktoré sú alúziami na biblické obrazy či podobenstvá, prípadne tie, ktoré pochádzajú z ľudovej reči, mytológie či iných prameňov a rozšírili sa vďaka Biblii” (Baláková et al. 2016). Pre túto druhú kategóriu frazém H. Walter navrhol termín „nepriame frazémy“ (Балакова и др. 2015: 16).

Uvedené rozdelenie biblických frazém môžeme považovať za primárne. Priamo alebo nepriamo je prítomné takmer u všetkých slovenských frazeológov, ktorí sa zaoberajú touto problematikou (Baláková et al. 2016; Skladaná 2003; Stěpanova 2009) a prijali ho aj srbskí frazeológovia (Вуловић 2015)². Rôznorodosť tohto súboru a charakteristiky biblických frazém sa prejavujú aj v rámci podrobnejších členení, ktoré môžu mať veľký význam pri zaradovaní určitej frazémy do skupiny biblických.

Na základe vzťahu k pôvodnému textu D. Baláková (Baláková et al. 2016: 114–115) rozlišuje nasledujúce skupiny biblických frazém:

1) slová alebo výrazy, ktoré sú v Biblii použité v priamom význame, kým sa v literárnych textoch používajú v prenesenom význame: *od Adama <a Evy> / од Адама <и Еве>; zakázané ovocie / забрањено воће;*

2) slová alebo výrazy, ktoré sa v Biblii používajú aj v priamom, aj v prenesenom význame: *sypan' si popol na hlavu / носипати се пепелом <но глави>; bit' sa do prs' / бити се (бусати се, лупати се) у прса;*

3) slová alebo výrazy, ktoré sa v Biblii nenachádzajú ako ustálené jazykové spojenia, ale status biblizmov nadobudli neskôr, ich uplatnením v literárnych textoch (podľa H. Waltera „nepriame biblické frazémy“): *márnotratný syn / блудни (иззубљени, расипни, разметни) син; Sodoma a Gomora / Содома и Гомора;*

4) slová alebo výrazy, ktoré sa aj v Biblii, aj v literárnych textoch používajú ako ustálené jazykové jednotky: *Oko za oko, zub za zub / Око за око, зуб за зуб; dvojsedný meč / двосекли меч.*

M. Ferencová (2006: 90–91) ich člení na:

1) frazémy, ktoré sa v Svätom písme nachádzajú vo svojej ustálenej, nezmenenej podobe: *mana nebeská / небеска мана; alfa a omega / алфа и омега;*

2) frazémy, ktorých vznik sa viaže na konkrétnu udalosť z Písma: *posielat' [niekoho] (chodiť) od Pontia k Pilátovi (od Kaifáša k Annášovi) / <слати [некога] (ићи) од Понтија до Пилата; obetný baráňok / жртвени јарац (жртвено јање) а*

² Po srbsky „директни библизми“ а „посредни“ alebo „индиректни библизми“ (Вуловић 2015: 34–35).

3) frazémy, ktorých súčasťou je meno osoby zo Svätého Písma: <byt'> v *Adamovom (Evinom) rúchu / у Адамовом (Адамову) костиму*; *neveriaci Tomáš / неверни (неверовни, неверовани, невяероватни) Тома (Томо, Томаи)*.

Niektorí frazeológovia zároveň upozorňujú aj na jednotky, ktoré do kategórie biblických nepatria, aj keď svojimi charakteristikami evokujú “biblickú, resp. náboženskú motiváciu, pričom miera ich výskytu v Biblii je nulová” (Matofáková 2013): <byt'> *chudobný ako kostolná myš / сиромашан као црквени миш*; *Nikto učení z neba nepadol / Нико учен с неба није пао*. Pre túto kategóriu A. Matofáková používa termín “nepravé biblické frazémy“ alebo „pseudobiblizmy“, kým sú podľa nej “pravé biblizmy” jednotky pochádzajúce priamo z biblických textov (tamže). M. Ferencová (2006: 90) upozorňuje na rozdiel medzi biblickou, cirkevnou a náboženskou frazeológiou a presne definuje ich rámce. V srbskej literatúre sme sa s podobnými termínmi nestretli. Všimli sme si, že srbskí frazeológovia medzi biblické zaraďujú aj také jednotky, ktoré podľa uvedeného podelenia jednoducho patria medzi pseudobiblizmy (*Убио Бога у њему; Узврдао се као ђаво испред грома*), prípadne cirkevné frazémy (*Ако ти је црква далеко, није молитва; То је његово Вјерују*)³.

Otázkou zostáva, kam zaradiť frazémy, ktoré sa v Biblii ako ustálené jazykové jednotky vyskytujú, aj keď ich vznik nemotivovalo Písmo sväté. V rámci nášho výskumu sme takéto frazémy zachytili aj v srbskom, aj v slovenskom preklade Biblie a to:

1) v prekladoch oboch jazykov na rovnakom mieste (*na úkor (na škodu, na ujmu, na účet) / ићи на уштрб (штету) [чега, чему]* Ezd 4, 22; *bez ustania (prestania) / без престанка* Žalosp 3, 49),

2) na danom mieste iba v srbskom preklade Biblie (*без <сваке> сумње* L 4, 23; *у зло (јадно, јадна) доба* Ž 27, 5),

3) na danom mieste iba v slovenskom preklade (*padnúť [niekomu] okolo krku* L 15, 20; *brať si príklad [z niekoho]* Jk 5, 10).

Uvedený typ jednotiek priamo nesúvisí ani s jednou zo skupín v rámci vyššie uvedených členení. Podľa členenia M. Ferencovej (2006: 90–91) sú svojimi charakteristikami najbližšie frazémam, ktoré sa v Svätom písme nachádzajú vo svojej ustálenej, nezmenenej podobe; podľa členenia D. Balákovvej (Baláková et al. 2016: 114–115) majú najbližšie k slovám alebo výrazom, ktoré sa aj v Biblii, aj v literárnych textoch používajú ako ustálené jazykové jednotky. V určitom zmysle sú však späť aj s inými skupinami, ktoré uvádza D. Baláková, keďže sú niektoré z nich v Biblii použité v priamom význame, aj keď sa v literárnych textoch používajú v prenesenom (*vlasy [niekomu] dupkom vstávajú (stoja, vstávali, vstali) <na hlave> / диже му се (јежи му се, иде му увис) коса <на глави>* Job 4, 15; *утир' [niekomu] главу / опрати [коме] главу* J 13, 9), kým sú niektoré použité aj v priamom, aj v prenesenom význame (*zarustiť [niekde] hlboké korene / нуштити (нуштати, ухватити, хватати) корен (корена)* 2Kr 19, 30; Ž 80, 10; Iz 27, 6; *[niečo] je (stojí, klope, tlčie) predо dverti (pred dverami, na dvere) / куцати (покуцати, закуцати) на врата [некоме, нечија]* Zjav 3, 20).

³ Príklady sú vyexcerpované z monografie Lj. Stošić *Библијске изреке и пословице* (Стошић 2007).

Stotožňujeme sa s názorom K. Markovičovej, že je v rámci výskumu biblickej frazeológie takéto jednotky potrebné vyčleniť ako osobitnú skupinu (2013: 135). Aj keď sa ako také v určitom zmysle za biblické považovať nemôžu, mienime, že sú neoddeliteľnou súčasťou výskumu tejto problematiky a ich význam môže prísť do výrazu predovšetkým v kontrastívnych výskumoch.

Zaujímavé je, že sa po tejto stránke rozlišujú aj rôzne preklady Biblie v rámci jedného jazyka. Kým je na danom mieste v jednom preklade frazéma, v inom sa prekladateľ rozhodol, že použije neobrazné vyjadrenie. To znamená, že výskyt takýchto frazém v Písme svätom v značnej miere závisí od prekladateľa. Podľa K. Markovičovej, takéto situácie mohli vzniknúť tak, že prekladatelia Biblie pôvodnú metaforu buď zachovali, pretransformovali ju na prirovnanie, pridali k nej vysvetlenie, nahrádzali ju metaforou z jazyka, do ktorého prekladali alebo namiesto metaforického vyjadrenia použili neobrazné vyjadrenie (2013: 134–135). Je však možné, že frazému použili aj na mieste, kde v pôvodnom jazyku nebolo metaforické vyjadrenie.

Na tomto mieste sa nemôžeme nepozastaviť nad otázkou, ktorý preklad daného jazyka je preto počas zisťovania výskytu danej frazémy v Biblii potrebné brať do úvahy. My sme ako kontrolný korpus používali slovenské preklady Biblie dostupné v rámci online elektronickej biblickej konkordancie (evanjelický, Roháčkov, katolícky, Botekov a ekumenický)⁴, pokým sme pri skúmaní srbských biblických frazém pracovali s prekladom Starého zákona Đuru Daničića a Nového zákona Vuka Karadžića⁵.

Keď ide o uvedený typ jednotiek, biblická konkordancia v elektronickej forme umožní výskumníkovi pomerne jednoduchú manipuláciu s biblickým textom. Ostatné kategórie, o ktorých sme sa zmienili v rámci detailnejších členení tohto súboru si už vyžadujú aj dobré poznanie biblického textu. Okrem toho, výskumník sa tu môže stretnúť aj s ďalšími výzvami. Na záver uvádzame príklad jednotiek, ktorých biblický pôvod zostáva otázný: *stavat' <si> veterné (vzdušné) zámky / zpadumu (zudatu) <златне> куле у ваздуху (у (но) зраку, у облацима, на (но, у) облаку, по ваздуху)* alebo *vzdušné (veterné, poveterné) zámky / ваздушне (зрачне, облачне, ипанске) куле*. Napriek tomu, že sme sa v srbskej literatúre stretli s ich zaradením medzi biblické, je otázkou, či vznik uvedených jednotiek motivoval biblický text, v tomto prípade stavba babylonskej veže. Aj keď sa v Biblii o nej hovorí, že siahala po oblaky (Gn 11,1–9), priame spojenie s Bibliou v uvedených frazémach nemožno potvrdiť. Na tento biblický príbeh však jasne poukazujú napr. nasledujúce frazémy: *zudatu вавилонске куле* alebo *babylonská veža / вавилонска (бабилонска) кула (вавилонске куле)*.

Na základe uvedeného uzavierame, že biblická frazeológia zahŕňa rôznorodý súbor jednotiek a že sa pri ich zaradení do tejto skupiny nestačí spoliehať iba na ich spätosť s prameňom, Bibliou (Mlacek et al. 1995: 16), ale je potrebné sústrediť sa aj na ich možnosť dokumentovania citátmi zo Svätého písma, keďže ich to odlišuje od iných skupín frazém, ktoré môžu evokovať biblickú motiváciu (Ferencová 2006: 90; Matoláková 2013). Takýto postup umožní správne ocharakterizovať frazému ako biblickú.

⁴ <https://biblia.sk>

⁵ <http://biblija.biblija-govori.hr/>

Citovaná literatúra

- Baláková, Dana, Валерий В. Мокиенко. „Nič nie je nové pod slnkom”. Slavistična revija 64/2016, 2, 2016: 113–124.
- Biblia. <<https://biblia.sk>> 22.10.2019.
- Biblija. <<https://biblija.biblija-govori.hr/>> 22.10.2019.
- Ferencová, Martina. „Kresťanské a biblické frazémy a ich miesto vo vyučovacom procese”. [In:] E. Sičáková, E. Liptáková (eds.) Slovo o slove. Prešov: Prešovská univerzita, 2006, 90–97.
- Markovičová, Katarína. „Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1988”. [In:] H. Walter, V. M. Mokienko, D. Baláková (eds.) Die slawische Praseologie und die Bibel. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2013, 132–138.
- Matoláková, Adriana. „Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 1. – morfológicko-syntaktické posuny”. Jazyk a kultúra, 15/2013, 2013. <<http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo17-18.html>> 22.10.2019.
- Mlacek, Jozef, Peter Ďurčo. Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul, 1995.
- Skladaná, Jana. „Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov”. Jazykový časopis 54, 1–2, 2003: 53–58.
- Stěpanova, Ludmila. „Frazémy biblického pôvodu (na materiále slovenštiny, češtiny a ruštiny)”. [In:] V. Kováčová, D. Baláková, J. Šindelářová (eds.) Aspekty literárnovedné a jazykovedné II. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, 107–119.
- Балакова, Дана, Харри Вальтер, Валерий Мокиенко. Из библейской мудрости. Z biblickej múdrosti. Biblische Weisheiten. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2015.
- Вуловић, Наташа. Српска фразеологија и религија: Лингвокултуролошка истраживања. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- Стошић, Љиљана. Библијске изреке и пословице. Нови Сад: Будућност, 2007.

Anna Margareta Lačok

RAZNOVRSNOST BIBLIZAMA I PROBLEM
RAZGRANIČENJA OVE GRUPE FRAZEMA
(NA PRIMERU SLOVAČKE I SRPSKE BIBLIJSKE FRAZELOGIJE)

Rezime

Prilog predstavlja pregled teorijskih saznanja slovačkih i srpskih lingvista na temu biblijske frazeologije. Radi se o leksemama, terminima i simbolima biblijskog porekla, koje kao posebnu grupu frazema izdvaja mogućnost njihovog dokumentovanja citatima iz Svetog pisma. Posebna pažnja se poklanja podeli ovog fonda, kao i ustaljenim jezičkim jedinicama koje nisu nastale pod uticajem Biblije, ali se nalaze u njoj. Posebno se upozorava i na problem svrstavanja pojedinih frazema među biblijske.

Ključne reči: slovački jezik, srpski jezik, frazeologija, biblijski frazemi, Biblija.